

КРИЗИ И ТРАНСФОРМАЦИИ В БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНО САМОСЪЗНАНИЕ

Ивайло Христов¹

Увод

Проблемът за националната ни самоличност и идентификация, за общото и специфичното, с което българинът изминава XX и започва XXI век, през последните години придобива съществена острота и актуалност, предизвиквайки сериозен обществен интерес. Въпросът „Кой съм аз и къде е моето място“ стои неотменно пред човека, ставайки ключ към неговото себепознание. Близко до него е и другият голям проблем: формирането на сериозен дефектоносен пласт в българския характер, свързан с деформациите и катаклизмите на родолюбието като ценност.

Обект на студията е националното самосъзнание, а **предмет** – кризите и трансформациите, през които то преминава. Източниците на националното самосъзнание се съдържат в компонентите на нацията: териториални, исторически, етнически, културни и пр. При неговото формиране и еволюция водещ източник е алтернативата „ние-те“. Осъзнаването от членовете на нацията на тяхното общностно единство намира израз в националното самосъзнание. То отрязва многостранната връзка на личността с националната общност. Тази връзка може да бъде устойчива, но не рядко бива (както в българския случай) подложена на метаморфози и придобива нови свойства и качества. Кризите и трансформациите на националното ни самосъзнание са резултат от три взаимосвързани процеса: рязката смяна на политическите системи, през които минава страната ни само за един век; незавършеност на национално-образуващия процес, довел до свиване на българската народност; комплексите на догонващото развитие. Оттук и **водещата хипотеза**: негативната промяна на българския цивилизационен генотип: и този на елита, и този на масата.

В този смисъл **целта на настоящото изследване** е да покаже и анализира аспектите на българското отродяване, като част от фундаменталните трансформации на националното ни самосъзнание. Резултатите целят да покажат: (1) разпадането на двата основни модела в развитието на българската характерология – единия, доминиран от традиционно-патриархалните черти на селска и занаятчийска България, другия, основан върху политически и идеологически ценности, онагледяващи светогледа на българина през социалистическата епоха; и (2) появата на нов, трети

¹ Ивайло Христов е доктор, доцент в катедра “Медии и масови комуникации” при УНСС; сл. тел.: 81-95-371, e-mail: ivaylo.d@abv.bg

модел в развитието на българската народопсихология, стъпил на основите на нео-либерални социални и икономически доктрини.

При него е налице утвърждаване на потребителска, консумативна психологическа нагласа, отхвърляща традиционните български ценности като: трудолюбие, патриотизъм, саможертва, семейна традиция, пестеливост, солидарност, добросъседство, добротворство, гостоприемство. Днес обратните неща са от значение: ламтеж за власт на всяка цена, сребролюбие, ненаказуемост, корупция, егоизъм, алчност, себеуреждане. Моралната система и йерархията от ценности е коренно преобърната в посока към самоподценяване и бруталност, изкривена е представата за пълноценност на човешкия живот.

1. Историческото наследство – фактор в новата българска характерология

Началото на Българското възраждане се свързва с поставянето на програмни цели. В синтетичен вид те са изразени в „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски: свобода и самостоятелност на институциите (национална държава и църква), развитие на книжовността и на културата, укрепване и развитие на националния характер. Творбата на атонския монах възстановява спомена, задвижва значение и смисли, съхранявани в дълбинните пластове на културната памет². Паисий изрично посочва и примера за подражание – епохата на Българското средновековие, период, в който българската държава е самостоятелна и авторитетна. „Паисиевата „История славянобългарска“ е не само първият значим книжовен паметник на новата българска литература, а и родоначалник на националното ни възраждане, своеобразна Библия, с която започва своя възроден път българският народ.“³

Неслучайно Паисий започва с увод за ползата от историята: „Познанието на станалите по-рано в този свят неща и делата на ония, които са живели на земята, е не само полезно, но и твърде потребно, любомудри читателю.“ Историзмът на Паисий е именно инструментът за пробуждане на националното съзнание и започване борба за национално освобождение. У Паисий вече е формирано понятието „българско отечество“, езикът заедно с историческата памет са белезите на народността. Историята сочи славните дни на поробения български народ, разказва за държавността му, припомня имената и делата на владетелите. В този смисъл Паисий е първият, който превръща историческото наследство в двигател за формиране на българската национална психика.

В изграждането на народопсихологическия облик на българите през XIX век историческото наследство участва с два потока. Единият е свързан с културното ве-

² Виж Добрева, Ваня. Автор-герой и техните означения. Понеделник. № 5/6, 2013, с. 110.

³ Игов, Светлозар. Кратка история на българската литература. С., 1996, с. 190.

личие на средновековна България, другият – с факта, че българският народ пристъпва прага на новото време без родова аристокрация.

През Средновековието България става люлка на славянската писменост и култура и играе съществена роля за развитието на останалите славянски култури, става посредник между културата на Византия и православно-славянската общност (Slavia Orthodoxa). С делото на Кирил и Методий България влиза в европейско обръщение, а създадената от тях старобългарска литература е една от първите, следантически, новоевропейски литератури. „Златният век“ на старобългарската книжнина издига България в нов център на европейската християнска култура. Столиците Плиска и Преслав, а също и Охрид, стават водещи културни центрове, които създават образци с водещо значение за историческата приемственост в развитието на българите.

Усилията на Симеон Велики водят до изграждането на т.нар. „Преславска цивилизация“, която има огромно интернационално значение. Формира се впечатляваща политическа идеология, рах Symeonica, която носи на българския владетел титлата цар, а на българския църковен глава сана патриарх. Симеон прави от Преслав средище на изкуствата – като Магнаурската академия в Константинопол. Ето как описва Велики Преслав през 910 година съвременникът на Симеон Йоан Екзарх: „Когато някой беден човек, при това чужденец, идвайки отдалече, стигне до портите на царския дворец, още щом го зърне, диви се и изпълнен с възхита пристъпва към вратите и моли да го пуснат. А като влезе в самия дворец и види мрамор и мед, сребро и злато, толкова, че не знае с що да ги сравни, защото в своята страна не е виждал друго, освен сламени колиби – бедният, като ще си изгуби ума, така се чуди! Но ако му се случи пък да види царя, седнал в обшитата с бисери мантия, със златна огърлица на шията и гривни на ръцете, с пурпурен пояс и препасан на бедното златен меч, а от двете му страни седят боляри в златни огърлици и пояси, и гривни, и ако, когато се върне, някой го попита, като рече: Какво видя там – ще отговори: Не знам как да ви разкажа това, само вашите собствени очи биха могли да ви опишат тази красота.“

Разцветът на писмеността и книжовността, провеждането на богослужението на разбираем за народа език, определят пътя за самобитно народностно развитие. Тенденция, която след Реформацията и Ренесанса ще се наложи като основен културен модел в европейската цивилизация.

Пред X век са налице всички основни белези, присъщи за характеристиката на народността: оформен е общоговорим и писмен език, т.е. онзи знак, който идентифицира народността и нейната култура; осъществена е антропологическата хомогенност на населението; увеличен е демографският потенциал, до степен, която позволява самостоятелното съществуване на обществото и държавата; присъства и другият базов принцип, върху който се формира народността – общата територия. Така че в края на X век може да се констатира, че етнотипът на българина е оформен.

В късното Средновековие България и нейната столица Търново се превръщат в едни от стожерите на източното православие. Възстановява се през 1235 г. Българската патриаршия, патриаршеската катедрала „Възнесение Христово“ на хълма Царевец става „майка на църквите в Българското царство“, а Търново – в средоточието на монашеството от Балканския полуостров. В този смисъл културно-историческото наследство, което завещава българското средновековие, е извор на българската памет и национална самобитност.

Паралелно с това обаче, средновековната *знат* не успява да намери опорите на българската държавност и не осигурява нейното бъдеще и величие. „Комплексът за малоценност, който се получава от всичко това, дълго ще смущава идеологическите принципи и патриотичното чувство на българската върхушка, за да подхрани нейните склонности към политически авантюризъм, към безотговорност в часовете на върховни исторически изпитания.“⁴ Дълъг е списъкът на болярските предателства през седемте века българско средновековие. Ето по-важните от тях: заговорничеството на Арон, брат на Самуил, с Василий II; убийството на Гаврил-Радомир от Иван Владислав; Алусиан, син на Иван Владислав, ослепява Петър Делян и изменя на въстанието; Иванко убива Асен I; убийството на цар Петър, заговорът и убийството на Калоян; отцепването на Алекси Слав в Родопската област и сродяването му с латините; по времето на Михаил Асен управителят на град Сяр Драгота предава града на византийците; деспот Яков-Светослав, управител на областта на Западна Стара планина, признава господството на маджарите и се откъсва от търновската власт. По-късно става самостоятелен владетел на Видинската област; болярите в Търново отварят вратите на византийците и признават Иван Асен III за цар.

Българската средновековна аристокрация не успява да защити земята и държавата на българите от вълните на османското нашествие. Пред надвисналата заплаха нейните представители остават разпокъсани и безотговорни, подчинявайки се на нагона на предателството или чакайки милост от завоевателите. Историята става свидетел на нейната тотална морална деградация, а народът ще прецени гибелта ѝ като божие наказание за проявената недалновидност и несговорчивост. Неслучайно в българското народно творчество не се мярка образ на нито един достоен цар или болярин. Останало е единствено преданието за кончината на последния български патриарх – Евтимий Търновски. Както добре е забелязал Пенчо Славейков, царете и болярите ще бъдат възненавидени като виновници за държавната разруха и народните страдания.

Гибелта на средновековната ни аристокрация е край на нейното социално и психологическо присъствие в българското самосъзнание. Българите през Възраждането изграждат своята душевност и култура без опита и наследството на средновековната аристокрация. От една страна, това е прекъсване на нишката, но от друга – характерът на нашия народ ще бъде освободен от опека и клерикализма и арис-

⁴ Генчев, Николай. Социално-психологически типове в българската история. С., 2011, с. 53.

тократическата мания. През Възраждането като далечно ехо присъства само историческият спомен за някогашното държавно величие и отблясъците на средновековната култура, пренесена чрез езика, християнската нравственост и запазилите се старобългарски паметници.

2. Стереотипът на възрожденския българин

В навечерието на османското владичество средновековният български етнос е недостатъчно консолидиран. Неговият политически и духовен елит се намират в орбитата на византийското влияние. Народните низини се обединяват главно от вярата, народните говори и езика, като народният език е различен от официалния църковнославянски език. Единството на народността се смущава и от болярския сепаратизъм през XIII-XIV в., от непрекъснатите войни, при които населението накърнявало чувството си за племенна принадлежност. Османското владичество довежда до сериозна социална и демографска деградация на българското население. Една част от него е потурчена, друга се приобщава към по-високата гръцка култура, а трета се изселва от страната. На практика е унищожена цялата ни аристокрация, липсва обществен живот, а езикът, паметта и народностното чувство са чувствително деформирани⁵.

Развитието и утвърждаването на Възраждането у нас през XVIII и XIX век води до формирането на българската нация и национална идентичност. Същността на този процес е свързана с няколко основни фактора: народностния субстрат, равнището на материалния и социален живот, културно-историческата и религиозна традиция. Те обаче имат сложна предистория и комплекси.

В резултат на османското завоевание изчезва собствената държава. Премахната е основната институция, която подпомага в най-голяма степен духовното развитие на всеки народ. Вследствие на геноцида, устроен от завоевателите, изчезва и българската интелигенция. Главните интелектуални водачи на народа се пръскат по чужди земи, без възможност да влияят повече върху българската културна и политическа еволюция. На разрушение са подложени манастирите, изгаря се книжнината. В резултат на това: за цели четири века – от XIV до XVIII век България е откъсната от Европа, която изживява Ренесанса и Просвещението. На прага на XIX век българското общество е духовно и материално деградирало от поробителя⁶. Към това да добавим и факта, че като икономически район българските земи стоят в периферията на протичащите стопански процеси.

⁵ Вж. Генчев, Николай. Българско възраждане, 1988 г., с. 305-309.

⁶ Митев, Трендафил. Българска политическа дефектология. С., 2011, с. 21.

„Парадоксът е, подчертава Георги Найденов, че по-голямата част от управляващата класа на османската империя – османлиите, са българи, но те нямат българско национално самосъзнание. Българското национално самосъзнание се крепи на българското духовенство. Но тъй като нямаме самостоятелна българска църква, нашето духовенство и заможвалите се българи са подложени на силен асимилаторски натиск от гръцка страна. Ето защо, когато през XVIII век, в резултат на демографското нарастване и икономическо заможване на българската народност, възниква нов български елит. Той започва борба срещу асимилаторските аспирации на гърците, а не срещу османската власт. Демографската и икономическата сила на българската народност е причина за Българското възраждане. С него започва постепенно превръщане на българската народност в българска нация.“⁷

Българите престапват към новото време на позицията на един поробен народ, в границите на трансконтиненталната османска империя. Поради това те нямат достатъчно богат материален, духовен и политически потенциал, за да може нацията да очаква някакво особено бъдеще. Например икономическите „постижения“ на българите. До Освобождението по българските земи са построени единадесет по-едри производствени предприятия, от които само две-три имат действително фабричен облик. От буржоазното съсловие единствено три фамилии притежават статута на реални „милионери“ в европейския смисъл на думата. Това са Христо и Евлоги Георгиеви в Букурещ, Тъпчилещови в Цариград, фирмата на манифактуриста Гюмюшгердана край Пловдив. Тоест, сред българската буржоазия преобладава прослойката на средните и най-вече на дребните търговци и занаятчии, докато представителите на заможната новобуржоазна класа са малко на брой върху общия фон на нацията⁸.

Съвкупността и сложното взаимодействие на тези фактори определят формирането на национално-психологическия стереотип на възрожденския българин. Неговите характерни черти изглеждат така.

Консерватизъм и затвореност в рамките на рода и семейството. За възрожденския българин в консерватизма има нещо много смислено: подозрение към всичко ново, неизвестно, което може да наруши изпробвания здрав железен ред. Върху това социално статукво е опрян животът на българското село през Възраждането и десетилетията след това, чак до 1944 г. То е приспособено да живее напълно самостоятелен живот – икономически и духовен. Хората са обвързани с непоклатими традиции и обичаи: кога да се работи, кога какво да се яде, кое е нравствено, кое не е, кое е хубаво и кое е напразно, кога да се годиш и жениш. Нравите са жестоко регулирани. Клеветата и кражбата са на практика невъзможни. Всяко изключение се санкционира от селския самосъд, а нарушителите напускат границите на селото.

⁷ Найденов, Георги, Велева, Ралица. Политическа власт и политика. С., 2011, с. 63-64.

⁸ Стоянов, Иван. Стопанското развитие на българските земи през Възраждането. – В: Проблеми на стопанската история на България. С., 1996, с. 15 и сл.

Така да се каже, страхът и срамът са спирачка пред властта на нагоните. Иван Шишманов изрично подчертава, че *„консервативен като всеки селянин, българинът през време на робството почиташе фанатично своите традиции.“*⁹ Традицията регулира човешкия живот в сезонен ритъм, придавайки съдържание и стойност на живота; дава на човека смирение и самобитно съществуване. Традицията определя и производствения календар: кога ще се оре и сее, кога ще се копаят и плевят градините, кога ще почне жътвата, кога ще се зареже и пръска лозето. *„Оцеляването на нашия народ е немислимо без съблюдаване на здравословната мярка във всичко. От асимилацията на фанариотите ни спасява обстоятелството, че огромна част от българското население живее в самозадоволяващи се селски общини, встрани от градската гръцка култура, език и цивилизация.“*¹⁰ Налице е пълна духовна и материална независимост от останалия свят, с изключение на набавянето на сол и железни сечива – мотики, брадви и пр. Именно консерватизмът съхранява жизнеността на българската нация по време на османското владичество, регулира общественото съзнание, както и границата между свободата и свободията. В известен смисъл именно патриархалният консерватизъм е спасил и съхранил българската народност през вековете.

Демократизъм и свободолюбие. Отсъствието на аристокрация оказва чувствително въздействие върху новата българска характерология. В чисто психологически план изчезва преклонението пред средновековните права, произтичащи от герб, наследство, исторически заслуги. Всеки опит за аристократическа мания ще изглежда смешен и абсурден. Налице е усещането на обикновения човек за равенство и достойнство, освободено от обръщения, чинопочитание, сервилност. Както е забелязал още Георги Раковски, освободени от аристократическите условности, българите ще се обръщат помежду си само с „ваша милост“, което важи и за бедния селянин, и за богатия чорбаджия. Свободата в отношенията определя и сърдечното поздравяване и посрещане, безпардонното ръкуване и потупване. Тя се отразява и в облеклото, нравите. Неслучайно още през Възраждането се създава равноправно, достъпно, без привилегии и кастови ограничения национално образование, а в църковния храм няма запазени места за богатите и знатните.

Следите на нашия демократизъм можем да открием още в народностния патос на „История славянобългарска“. Насочена към „простите орачи, копачи, овчари и занаятчий“, тя е част от конституирането на националната общност, съзвучна с идеите на европейското Просвещение. В „Оптимистична теория за нашия народ“ Иван Хаджийски отбелязва: *„И ако можем да говорим за политическо мислене и политически традиции на нашия народ, това са традициите на демокрацията“*¹¹.

⁹ Шишманов, Ив. Избрани съчинения. С., 1965, Т. 1, с. 69.

¹⁰ Хайтов, Николай. „Дневник“, Книга 6, С., 1997 г., с. 41.

¹¹ Хаджийски, Ив. Бит и душевност на нашия народ, С., 1974 г., с. 89.

Историческите корени на нашите демократични традиции Иван Хаджийски търси именно през Възраждането¹².

Според него активното участие на българското население в обществения живот е предпоставка за две явления, които се намират в органична връзка:

Първото явление е създаването на традициите и началата на българската демокрация, на българското народовластие. Тази демокрация, това активно участие на народа върху почвата на равенството в изграждането на неговата обществена и историческа съдба минава през борбата срещу чорбаджиите, през борбата срещу гръцките фанариоти, през дейността на революционните комитети, за да даде героизма на Априлското въстание, подвига на Шипка и да се въплъти в Търновската конституция, под чието благотворно влияние с такава изненадваща бързина се развиха общественият и културният живот на свободна България;

Второто явление, което стои в неразривна органична връзка с първото, е пълното обществено, нравствено и политическо обособяване на нашия народ в нация и психическото му осъзнаване като такава.

Красноречиво свидетелство за демократичния дух на българско Възраждане е нравственият образ и идеите на Апостола. Повелята на Васил Левски е, че възстановената българска държава ще бъде „демократска република“. Нещо повече – тази република ще е „храм на истината и правата свобода“. В писмо до богат българин във Влашко от 6 октомври 1871 г. Апостола повтаря своето виждане за държавата: „Да повдигнем и изградим храма на правата свобода и да дадем всекому своето“. Самият образ на Левски е въплъщение на демократизма на Възраждането. При него няма външните атрибути на властта, не си служи с външен блясък и театрални ефекти, за да привлече вниманието на народа.

В есето си „Кой е Левски и в какво е неговата магия“ Николай Хайтов заключава: „В него са еднакво застъпени душевната мекота с революционната твърдост, мечтателят – с човека на делото, способността да води – със смиреннието на мъдреца, дарбата да заповядва – с готовността да се подчинява. Вискателен е към другите, но най-много към самия себе си. Силен е, но груб – никога, а душевната му чистота служи за огледало на всички, които са се докосвали до него. Само с това може да се обясни, че той става водач, без да има властния характер на Стамболов и Бенковски, хайдушката слава на Хитов, огненото перо на Раковски или пък литературните дарби на Каравелов. Той водеше хората чрез магията на своята цялостно завършена личност – този Прометей на българската свобода“¹³.

Потулен в годините на османското робство, българският демократизъм ще избликне с пълна мощ в дните на Априлското въстание, на събранието в Оборище, в равенството между „вождовете“ и народа, в пълната отговорност на апостолите пред „святото дело“. Както страстно бележи Захари Стоянов в „Записки по българ-

¹² Хаджийски, Иван. Гражданска смърт и безсмъртие, Варна, 1986 г., с. 23.

¹³ Хайтов, Николай. Бележки по тефтерчето на Васил Левски. С., 2007 г., с. 12.

ските въстания“: „Тия депутати (на Оборище – б. м. И. Х.), избрани и назначени по кюшетата в плевниците, аз ги обожавам сто пъти повече, отколкото днешните белоръкавични депутати, които, докато се избера, продават и майка и баща, и чест и съвест, които не народът избира, както тия обичат да казват, но техните пияни агитатори, безсъвестните лъжи и подкупвания. Моите оборишки депутати са ангели, най-честните, идеални личности измежду народа, единствените възнаграждения, на които бяха грозната бесилка и заптийският камшик. Подобни депутати българският народ няма да види вече, докато свят пребъде.“. Захари Стоянов изрично подчертава правото на народа да съди своите ръководители, да ги държи под контрол и да не признава култове и авторитети. Авторът на „Записките“ не е пропуснал да отбележи и още една особеност на нашия демократизъм: чувството за справедливост и равенство към другите.

Природосъобразност. Българският човек през Възраждането е дълбоко и неразривно сраснат с природата и земята. Животът, който води, е маркиран и ограничен от тях; а природата, и на първо място Балканът, има силно въздействие върху неговата характерология. За разлика от Гърция, която носи аромата на море, малки острови и треви, изгорени от знойното слънце. За гърците любовта към морето е равнозначна на любовта към жените. Както бележи Николай Генчев: „Българинът има пасивно-съзерцателно отношение към природата. Той взема по традиция от нея всичко, което тя му предлага, но бавно я изменя. Българинът предпочита отседналостта. Типично свидетелство за това е отношението му към морето. Той има дълъг морски бряг, живее по крайбрежията на три топли морета, но не става моряк, корабоплавател или пират. Той не напуска земята, която му дава сигурност, родният край, свързан с традицията, с гробовете на дедите, с целия му живот. В този случай се проявява патриархалната инертност, селският страх от света, от риска, природосъобразният и локален патриотизъм – остатъци от традицията или плод на робските условия на живот.“¹⁴

Религиозност. Възрожденският българин (както и неговите предци) е умерено религиозен. В характера му отсъства мистицизмът, характерен за руския или полския народ. Религиозният ритуал не е средство за публична демонстрация, като изключим ктиторската дарителност. По думите на Пенчо Славейков: „Когато българският селянин по някаква необходимост, или така при случай, споходи небето, той разказва на неговите събратя за него тъй, като че е ходил в някакво комишийско село, дето дядо Господ е нещо като кмет, кротко и добродушно изпълнява своята официална длъжност“. Подозрителността и недоверчивостта на българите намират отклик и в тяхната религиозност. Народът ни за всеки случа, къде явно, къде скрито, съчетава християнските традиции с езически примеси, разчитайки повече на чудеса, отколкото на себе си и на Божията благословия.

¹⁴ Генчев, Николай. Българско възрождане, С., 1988 г. с. 319-320.

Вярата за възрожденския българин е по-скоро опора срещу несигурността, безпросветността, опасностите на всекидневния живот. „Доколкото нашият народ зависеше от капризите на природата, особено в селското стопанство, дотолкова той и очакваше и търсеше помощ от Бога да го предпази от градушки, бури, виелици, които могат да унищожат труда му.“¹⁵ През вековете религията е свързвала хората, създавала е чувство за общност, налагала норми на поведение. Както посочва Захари Стоянов още в началото на „Записки по българските въстания“, българският народ се обръща към Бога и църквата главно в моменти на трудности и изпитания, на нужда и потребност.

Възрожденското национално съзнание тегли граница между вяра, религия и църква – тенденция, която в следващите години ще стане трайна. В това съзнание са ясно обозначими белезите на волнодумство и атеистично свободомислие, широко проявени във възрожденската литература и изкуство, изведени до драстичност в публицистиката на Христо Ботев. Или както го е казал Петко Славейков в писмо до Тодор Бурмов: „Българите католици и протестанти няма да станат, но православни няма да останат. Или инак. Българите ще си останат православни на име, а всъщност – безверни.“

За нашия народ религията и църквата са части от формирането на националното самосъзнание. Неслучайно манастирите у нас стават центрове за изграждане на духовния живот на народа. Тази особеност е забелязана още от Георги С. Раковски. Той стига до извода, че църквата ни служи не толкова на религиозни задачи, колко за запазване на обичаи и чувства, към които народът е приспособявал църковните празници. Специфичното отношение на българина към църквата прави възможно тя да бъде използвана за целите на общонародни каузи.

Тенденция, която ярко проличава в борбата на възрожденците за самостоятелна българска църква. Тази теза Тончо Жечев формулира така: „За разлика от дейците на германското възраждане, за които един философ каза, че признават революцията само в областта на духа, българските възрожденски дейци в църковната борба признават революцията само в областта на политиката като абсолютна предпоставка за всяка друга промяна и всяко усъвършенстване на обществените отношения. Сами от царството на невярващите, те правят от религията и църковните институции оръдие на своя пламенен политическа фанатизъм и разтварят в националната идеология и цел всички елементи от разностранния живот на нацията, включително традиционните християнски представи за високите универсални цели на човешкото битие. Всичко се свежда и приспособява за целите и задачите на национално-политическата борба... С други думи, църковната борба направи така, че българите прегърнаха единствено религията на политиката.“¹⁶ Никак не е случаен фактът, че у нас до 1944 г. между народа и църквата съществува

¹⁵ Семов, Марко. Българинът – познат и непознат, С., 1987 г., с. 255.

¹⁶ Жечев, Тончо. Българският Великден, С., 1992 г., с. 13-14.

толерантност. (Въпреки че след Руско-турската война църквата се отделя постепенно от интересите на народа, приближавайки се до тези на властта.) Тя се дължи както на отсъствието на религиозна френетичност в българина, така и на историческата роля на църквата в духовната и политическата консолидация на българската нация.

Етноцентризъм и патриотизъм. В сравнение с ренесансовия хуманизъм и антропоцентризъм на Европа, българинът през Възраждането вижда личността като „инструмент“ за служене на надличностни ценности – България, Нацията, Родината. За нашето Възраждане не човекът, а народът е върховен идеал. На него подчиняват личностния си патос всички възрожденски дейци. В писмото си до своите близки Ботев казва: *„Ако умра, то знай, че после отечеството си съм обичал най-много тебе, затова гледай Иванка и помни любящия те Христа“*. Именно формулата „ПОСЛЕ ОТЕЧЕСТВОТО“ определя основните тенденции на нашето Възраждане, а и на следосвобожденската епоха, развиващи се в подчертано патриотично-етноцентричен контекст. Епохата на Възраждането с нейните апостоли и герои, книжовници и творци, „мечтатели безумни“ и хора на революционното дело е изпълнена с най-чист патриотизъм, със загърбване на робското мълчание и примирение, с върхови извисявания на духа. Всички те, подчинени на една-единствена цел: завоюване на политическа и икономическа свобода, отстояване на националната ни същност и чест.

В есето си за българския патриотизъм, след като цитира трогателната изповед на Любен Каравелов пред милото му отечество, Ефрем Карамфилов заключава: *„В тези вдъхновени дни, които наричаме Възраждане, патриотизмът естествено става съдържание и смисъл не само на историческото ни развитие, но и на литературата. Обърнете внимание: цялата ни възрожденска литература е стон за родината или мечта за свобода, или боен вик.“* И продължава по-нататък: *„Патриотизмът тогава е едновременно идеал, зов за свобода, жертвоготовност, вдъхновение и жива същност на човешкия живот. Той е атмосфера, която непрекъснато обгръща най-добрите българи и те я носят винаги със себе си при всички криволичения в житейския си път.“*

През XIX патриотизмът е водеща ценност в структурата на българския национален характер. Родолубието е сред най-значимите енергийни ресурси, предопределили делото на титаните на българските националноосвободителни борби – Георги Раковски, Любен Каравелов, Васил Левски, Христо Ботев. Тази тенденция е продължена до Първата световна война: най-оптимистичната и плодотворна епоха (която всъщност се развива в контекста на възрожденската традиция) в новата история на България. Начело на държавата в първите свободни двадесет години застават фигури като Стефан Стамболов, Петко Славейков, Захари Стоянов, Константин Стоилов, Григор Начович, Петко Каравелов, Михаил Маджаров, Константин Величков, които биха правили чест на всяка европейска държава от края на XIX век.

Въпреки политическите си различия те поставят интересите на България на първо място. Мъдрата им и далновидна политика осигурява на българите една от най-демократичните конституции на епохата, стремително развитие на стопанството, модерно образование и култура. Създадена е боеспособна армия (през 1885 г. българите разбиват за две седмици сръбската армия, а през 1912 г. само за двадесет и седем дена фактически разгромяват Османската империя), подкрепяща и издигаща националното самочувствие на българина. В програмите на всички политически партии съществува раздел, свързан с националните задачи на държавната власт. До Балканските войни за македонските и тракийските българи е въпрос на чест да се нарекат българи. *„Ясно е, подчертава Трендафил Митев, че при наличието на подобна обществено-политическа реалност, доминиращата тенденция в структурата на българския народен характер не можеше да не е патриотизмът. Това е времето, в което с основание можем да говорим за наличието на един „чист“, „просветен“, „масов“, „съзнателен“, „държавотворен“, „европейски по същността си“ патриотизъм“¹⁷. Родолюбието все още е едно общонародно чувство, една „единосъщностна“ съставка в ценностната система на българина. То е стимулиращ фактор за цялостното изграждане на България и еманципирането на нашия народ в европейския свят.“*

3. Кризата на „националното тяло“ между двете световни войни

Успоредно с духовните и цивилизационни постижения от края на XIX и началото на XX век, когато българите преживяват своето „кратко, но велико време“, в националното ни битие и характерология започват да покълват и редица деструктивни фактори, засягащи функционирането на политическия живот на страната. Те се изразяват в безнаказано използване на т.нар. „безотчетни фондове“ за лично облагодетелстване, липса на контрол от страна на гражданското общество върху властта, натрупване на „военновременни печалби“ чрез гешефти, разрастване на царедворството, лидероманията и министероманията, и накрая – „парламентарна недостатъчност“, на чиято основа възниква известният „личен режим“ на Фердинанд¹⁸.

Оттук и качествените изменения в сферата на родолюбието и националното самосъзнание след Първата световна война.

¹⁷ Митев, Трендафил. Българска политическа дефектология. С., 2011, с. 228.

¹⁸ Митев, Трендафил. Българска политическа дефектология. С., 2011, с. 229.

В знаменитата си поема „Септември“ Гео Милев възкликва:

„Отечеството

е в опасност!“

Прекрасно:

но – що е отечество?

А на друго място Гео Милев пише: „Над родната страна премина ураган, какъвто не помним нито ний, нито бащите ни. Та потрепериха и най-дълбоките дебри на Балкана, и най-глухите долове на нашите планини. Братска кръв пръсна по треви и шубраци, мозък от разбити черепаи полепна по зидове. Писъци на мъже и ридания на майки удариха в небесния купол. Зимните ниви почерняха от траурни чембери. Хиляди.

Ужасът, който настръхна над цялата страна, има своите причини и своите виновници. Огромният ужас. Огромен, невероятен и изумителен. И нито един от виновниците не е още полудял?

Огромен, невероятен и изумителен. И поетът мълчи? Мълчи и недоумява? Или дори – остава глух и незаинтересуван пред трагедията, която преживява народът?

Днес не е време на розови сънища и лазурни блянове. Времето е жестоко – и праща поезията в изгнание.“

На парвенюшката сервилност и безродието на множество литератори и интелектуалци, Гео Милев противопоставя една-единствена категория НАРОДЪТ. Човекът на изкуството е свалил „розовите си очила и блянове“, прогледал е в реалността, за да види „разкървания лик на Народа, на своя народ“ и за да прозре трагичната истина: „Времето е жестоко и праща поезията в изгнание. Днес има само Народ и Човек“.

Новата действителност разделя рязко българското общество на два непримирими и готови на всичко лагера: крайната десница (представена от Военната лига и Народния сговор) и силите на център-лявото пространство, в лицето на БЗНС и БКП. Последвалите събития са известни: законната земеделска власт е свалена с военен преврат на 9 юни 1923 г.; набързо е организирано Септемврийското въстание, довело до елиминация на БКП като легална политическа сила; нелегалната Въоръжена организация на Комунистическата партия устройва атентата в църквата „Св. Неделя“ през април 1925 г.; след това последва неизбежният отговор на властта – „безследни изчезвания“ и убийства от засада на видни представители на опозицията.

Склонността към братоубийство става част от психологията на българския народ; разпратата със собствената кръв се превръща в черта на нашето национално мислене. Тя проличава още при кървавата вакханалия, съпътствала Войнишкото въстание от 1918 година. Обградени във Владайското дефиле, разбунтувалите се войници са буквално смлени от правителствените войски, командвани от генерал Протогеров, който крещял: „Няма милост за родоотстъпниците, които предадоха

Македония.“ Владайската река преляла от кръв, за няколко часа били убити около 3000 души. „Страшно е да се помисли, нежели да се изрече, но: при потушаването на Войнишкия бунт през 1918 година българи избили два пъти повече българи, отколкото турците по време на Илинденското въстание в Македония през 1903 година.“¹⁹

Сходната е и съдбата на вдигналите се селяни в защита на законното земеделско правителство след преврата на 9 юни 1923 година. Според полицейските и съдебните документи арестуваните в Шуменско са 1400, в Карловско 1200, в Плевен 700 души и т. н., „казармите и участъците са претърпани, арестуваните са подложени на страшни мъчения, от побоища едни умират, други полудяват.“²⁰ Убийството на Александър Стамболийски обаче надминава всичко. Предаден от капитан Харлаков на македонците от четата на скопския воевода Величко Вилянов – Чичето, Стамболийски и брат му Васил са одрани живи в Славовица, а гробът му и до ден днешен не се знае.

Заканата на правителството, че „*всеки опит за смут ще бъде немилостиво наказан с всички средства*“ е изпълнена едно към едно в изстъпленията по време и след Септемврийското въстание от 1923 година.

Ето как описва погрома Гео Милев:

Метежният устрем
бе посрещнат с куршуми
.....
По всички пътеки
ето спущат се рота след рота –
пехота
кавалерия
артилерия...
Бият атака
барабанчиците...
.....
Яростно лаят
картечниците...
Зад далечните
върхове
забумтя артилерия.
Затрептяха
градове
и села.
Мъртвите тела
– окървавени трупове –

¹⁹ Цанев, Стефан. Български хроники. т. 3, С., 2010, с. 371.

²⁰ Даскалов, Дончо. Политическите убийства в новата история на България. С, 1998, с. 176.

застлаха
склонове
валози
пътища...
С извадени саби
кавалерийски отряди подгониха
разбитите селяни –
доубивани, стреляни
с шрапнели, фугаси,
догонвани в къщите
и съсичани там...
.....
В изпотъпкани ниви
между бодил и високи треви
се ваят червени глави
с накълцано обезобразено лице.
Бесилките разпериха черни ръце
(привидения в мъртва мъгла)
Непрестанно се носи страхотния марш на топора
ударил о кокал.
Горящи села
озаряват далече кръгозора.
Потекоха кървави вади.
Пламнаха клади..
.....
Замириса на живо месо.
.....
Кървава пот
изби по гърба на земята.
В ужас и трепет сниши се
всяка хижа и дом.
Погром!...

Същата нагласа споделя и Антон Страшимиров в романа „Хоро“. Тръгвайки от традицията на Захари Стоянов да показва революцията като „сватба“, писателят превръща „кървавото хоро“ в символ на ужаса и насилието. Неслучайно Антон Страшимиров още през 1923 г. заклеява не само палачите на Септемврийското въстание, но и тези, които са го провокирали.

Ето го и неговият знаменит Апел:

„Не бива да останем безучастни пред страшното бедствие от току-що потушената гражданска война в страната. Стоят безпомощни – хулени и гонени често от най-близките си – хиляди семейства на избити и арестувани. Нито тези, които подгавриха надеждите на народните маси и забегнаха, нито тези, които клаха народа си,

както турчин не го е клал – ни едните, нито другите ще помислят за тълпите жени и деца, оставени на произвола на зимата.“

По-нататък Антон Страшимиров отправя зов да се създадат „комитети с двояка задача“. Те ще имат за цел:

1. „Да се установи числото на озлочествените по селища (истината се забулва и досега, очевидно тя е ужасна, та има уплаха от чудовищността на деянията и страх от потресаващата обществена съвест) и

2. Да се пристъпи към събиране на средства чрез утрa и вечеринки, кинемоспектакли, концерти, изложби, литературни сборници и книжовни лотарии.

За една книжовна лотария оставям на разположение библиотеката си и своите издания – книги за 75 000 лева.“

В апела си Антон Страшимиров изразява друга гледна точка за Септемврийското въстание. Тя я различна както от тази на Комунистическата партия, така и от тази на официалната сговористка власт. Авторът на „Хоро“ с еднаква сила осъжда и водителите на въстанието – Георги Димитров и Васил Коларов (те не просто са „излъгали“ или „измамили“ народните надежди, а се „подгаврили“ с народа), и деветоюнските управници, начело с проф. Александър Цанков. На какво се основава неговата позиция? Преди всичко на два факта: „неутралитета“ на Комунистическата партия към деветоюнския преврат и преждевременното решение за курс към въоръжено въстание през есента на 1923 г., жестоко потушено от властта и довело до безумието на 16 април 1925 г. и до последвалите Вартоломееви нощи. Цялото съчувствие на писателя е на страната на народните маси. Водени от надежда за достоен и справедлив живот, те се вдигат на бунт, за да спрат настъплението на реакцията, започнало на 9 юни 1923 година.

В разгара на тази ожесточена политическа конфронтация, когато властта се заканва, че ще „изтреби с огън и меч“ останалите живи „антидържавни елементи“, а Комунистическата партия се кълне, че ще отмъсти за хилядите жертви, група български интелектуалци, обединени в общ помощен комитет, се обръщат към настърхналото от омраза общество със следния позив:

„Граждани и гражданки,

Да се издигнем над страстите, които хвърлиха в траур страната ни.

Зовем ви към човечния дълг да изравните в сърцата си челядите на метежници и неметежници.

И да помогнете на най-безпомощните.

Бащи и майки,

Не ви зовем към благотворителност.

През понеслата се за момент из цялата страна кървава коса не богати се призовават да помогнат на бедни, а човечността налага възмогатите духом да поделят

залька си и с жертвите на заслепени от страсти врагове, каквито в гражданските войни нерядко са син срещу баща и брат срещу роден брат.

Братя и сестри,

Дайте и залька си на озлочестените. Само така ще помогнем може би да умекчим клетвите и сълзите на стенещите сред нас хиляди майки и бащи, жени и старци.

Обръщаме се към всички по градове, паланки и селения да ни подпомогнат в трудното дело на човешко помирение, като образуват клонове на Общия помощен комитет и влязат във връзка с него“.²¹

Позивът е подписан от „Български червен кръст“, „Женски съюз“, „Общ съюз на дружествата на инвалидите, сираците и родителите на убитите във войните“, „Общ работнически синдикален съюз“. Имената си слагат също така и: Екатерина Каравелова, Антон Страшимиров, Петър Габе, Сергей Румянцев, Йосиф Хербст, Емануил Попдимитров, Христо Ясенов, Стефан Гендов, Владимир Димитров – Майстора, Тодор Боров.

Кървавата преизподня на братоубийството достига връхната си точка по време на атентата в църквата „Света Неделя“. В дългия списък на убитите на първо място са поетите и публицистите. На 27 април 1925 г. загива Сергей Румянцев; на 9 май същата година изчезва „безследно“ Васил Карагьозов; на 10 май е отвлечен и убит Христо Ясенов – любимецът на Антон Страшимиров, на 15 май е удушен Гео Милев, същата съдба сполучава и Йосиф Хербст. Редом с тях обаче са убити и личности „отвъд барикадата“: Никола Милев – главен редактор на в. „Слово“, д-р Никола Генадиев.

По-късно, през 1927 година във в. „Ведрина“ Антон Страшимиров ще напише статията „Стига жертви!“: „Не се ли пресити най-после робската отмъстителност и дивашкото кръвожадство? Стига жертви! Нека потърси всеки в своя кръг на познати или на професия колко крупни фигури изчезнаха през последните три години на страшни изпитания за всинца ни. Ще се ужаси и най-коравосърдечният... Ние сме шепа народ! Стига жертви!“²²

Този глас на разума и зов за национално помирение обаче не остава чул. Става ясно, че при новите следвоенни условия патриотизмът променя драстично своето съдържание: от „държавнотворен“ се превръща в идеологически натоварен. Родолюбието вече е политическо оцветено, в него десни и леви влагат различни ценности и смисъл в името на една и съща кауза – България.

Най-ярък е примерът с Коста Янков – ръководителят на нелегалната „Военна организация“ на БКП. Коста Янков е една от най-големите загадки в новата ни история. Необикновена е биографията му. Коста Янков майор от запаса, син на полковник, племенник на Райна Княгиня, женен за дъщерята на Димитър Благоев – Стела. Комунист от ученическите си години, той е герой от Балканската война. Потомък

²¹ Цит. се по Панайотов, Филип. Без недомлъвки. С., 2011, с. 71-72

²² В. „Ведрина“, 6 април 1927 г.

на възрожденска фамилия, Коста Янков обвързва своята съдба с практиката на безогледен и жесток терор, провеждан тогава и от БКП. Негова е фразата: „В настоящата жестока борба ние сме само мъртъвци, пуснати в отпуск.“ Избор, продиктуван колкото от повейте на нихилизма, крайното отрицание и безпътицата след Първата световна война, толкова и от деформираната, силно изкривена представа за патриотизма. С основание Трендафил Митев подчертава: *„Един беше неговият патриотизъм, когато през 1912 година тръгва към фронтовете на Балканската война, за да се завърне оттам с два ордена за проявена храброст!? И свършено друго нещо е новото му политизирано разбиране за „патриотично изпълнена мисия“, когато е давал нарежданията си по какъв начин групата начело с Марко Фридман трябва да инсталира и задейства адската машина на покрива на църквата „Св. Неделя“, отнела живота на 250 невинни граждани!? Каква колосално неизмерима разлика може да се съзре между двата класически примера, за онзи „стария“, „общобългарски патриотизъм“ и този „новия“, „идеологизирания“, който вече е взет на въоръжение от крайно десните и крайно левите политически сили между двете войни“*²³.

Започналата перманентна гражданска война в България след Войнишкото въстание през 1918 г. продължава с нестихващи темпове и в следващите десетилетия. За пореден път тя ескалира след 1941 г. Левите сили организират нелегално партизанско движение, бойни и саботажни групи, физическо избиване на висши полицаи и военни, разузнаване и шпионаж в полза на антихитлеристката коалиция. Отговорът на управляващата крайно дясна групировка също е впечатляващ: съдебни процеси и разстрели на осъдени, изгаряне на къщи и имоти на ятаци, рязане на партизански глави, вадене на очи, избиване дори на деца!

Очевидно е, че при новите следвоенни условия патриотизмът променя драстично своето съдържание. Той вече е политически оцветен, в него десни и леви влагат различни ценности и смисъл в името на една и съща кауза – България. Патриотизмът се трансформира в братоубийствен политически садизъм. От способ за обединение той става инструмент на разединението и противопоставянето на българското общество. Родолубието се превръща в аргумент за борба срещу „противниците“ сред собствения народ. Катаклизмите на тази дилема показват, че в периода 1918–1944 г. патриотизмът вече е в дискурса на политиканския стил и към него има различни погледи. Широките народни маси и политическите елити вече разговарят върху „патриотичната тема“ на два коренно различни и напълно неразбираеми едни за друг езици. Тенденция, която ще продължи и след края на Втората световна война

4. Социалистически интернационализъм и/или патриотизъм

Националният нихилизъм и подценяването на българското, на които сме свидетели днес, има своите корени и предпоставки непосредствено след 1944 г. Според

²³ Митев, Трендафил. Българска политическа дефектология. С., 2011, с. 233.

Виктория Коротева, за ортодоксалния комунизъм понятието националист има преди всичко оценъчен, отрицателен характер. Той се разглежда като буржоазен, реакционен и ретрограден предразсъдък. Това понятие бе превърнато в „проклятие“ и обявено за „мръсна дума“ и у нас. Защо?

Факторът е чисто идеологически: Известно е, че национализмът не признава класовото деление и класовата борба. Нацията се мисли като вътрешно обединена цялост, която се бори срещу външни врагове. Хората и партиите, които разединяват нацията, трябва да бъдат унищожавани. Ето защо едрият капитал финансира националистическите партии – например национал-социалистическата партия на Хитлер или фашистката партия в Италия. Чрез тези партии се смазва борбата на работническата класа срещу капитала.

Исторически обусловена, враждебността на БКП към национализма, за съжаление, се прехвърля и върху родолюбие и патриотизма, нанасяйки сериозни деформации в българската идентичност. Ето защо в развитието и осмислянето на патриотизма и националната доктрина във времето до „голямата промяна“ през 1989 г. можем да открием **две фази**.

Първата, наречена условно „интернационалистическа“, е насочена срещу буржоазния национализъм и шовинизъм отпреди 9 септември и обхваща годините 1944–1956 г. Този период се характеризира с антинационалистични кампании, както и с опити за обезценяване и заличаване на националните традиции, за отстраняване на етническите и религиозните различия. Теоретичната основа на тази парадигма е обусловена от концепциите на марксизма и ленинизма.

Според Маркс буржоазният национализъм е „реакционна идеология“. Това свое твърдение той аргументира с три създадени от него идеологеми:

- „*пролетариите нямат отечество*“. Оттук произтича идеята, че не нацията, а социалните условия на капитализма раждат пролетариата, който във всички страни има сходна съдба: да бъде експлоатиран и ограбван. Отецествата ограничават връзките между пролетариите от всички страни в тяхната борба за свобода и права.
- „*национализмът е пречка за осъществяване на социалното равенство*“. Тази теза произхожда от аксиомата, че буржоазният строй ражда капитализма и класовото неравенство. Буржоазният национализъм обслужва това неравенство и затова е пречка за осъществяването на социалните свободи на пролетариата.
- „*пролетарии от всички страни, съединявайте се*“. За Маркс нациите и границите на националните държави са пречка за осъществяване на единството на пролетариите от всички страни за обединение.

Ленин също отделя значително място на националния въпрос в своите съчинения. Той определя културно-националната автономия като „вреден национализъм“, на който трябва да бъдат противопоставени принципите на интернационалната култура. Като фундаментален постулат Ленин издига „безусловното и пълно единство на работниците от всички националности в противовес на какъвто и да е национализъм“. Според Ленин: „*Буржоазен национализъм и пролетарски интернационализъм – ето два враждебни лозунга, съответстващи на двата големи класови*

лагера в целия капиталистически свят и изразяващи две политики, два мирогледа по националния въпрос.“

В труда си „Национална и интернационална култура“ Сталин обосновава тезата за разцвета на националните култури, но като преход към тяхното постепенно претопяване в една-единствена култура с общ език, когато пролетарската революция стане факт в целия свят. Трябва да се посочи обаче, че Сталин същевременно е и основоположник на „съветския агресивен национализъм“. По време на тридесетгодишното му управление е налице явен стремеж за възстановяване на старите руски имперски граници и възраждане на руския имперски национализъм под формата на „съветски социалистически агресивен национализъм“.

Георги Димитров е категоричен: „Ние, комунистите, сме непримирими, принципи противници на буржоазния национализъм във всички негови разновидности“. Същото твърди и Вълко Червенков през 1948 г., като обявява национализма за най-големия враг на социализма, провъзгласявайки пролетарския интернационализъм за идеал: „Национализмът и националистическите прояви трябва да се изкоренят, дето и да се срещнат, като идеология вражеска, фашистка, като най-голямо зло. Национализмът е идеология на предателството спрямо лагера на мира, демокрацията и социализма, на откъсването от този лагер и преминаването в лагера на империализма... Без безпощадна, не на живот, а на смърт, борба против национализма няма комунистическа партия.“²⁴

Така че с оглед на тези постулати, прокараната до края на 50-те години на XX век тенденция към интернационализация на българската национална идентичност е „естествена“. Тя е видима в: (1) отхвърляне на имената на най-значимите строители на съвременна България; (2) инкриминиране на патриотичната литература; (3) изпращане на множество интелектуалци в забвение или в лагерите; (4) подмяна на патриотичното възпитание с интернационално, класово-партийно; (5) македонизацията на Пиринския край; (6) предаването архива на Македонския научен институт, както и костите на Гоце Делчев на Югославия с обяснението, че той не е българин и т.н.

Трендафил Митев дори предлага едно ново понятие за назоваването на явлението: „безотечествен патриотизъм“. Независимо че на практика то е оксиморон, именно абсурдността на фразата изразява девалвацията на родолюбието в България в края на 40-те години на XX век. „От формална гледна точка, ако се разгърне документацията (и особено вестниците от онази епоха) със сигурност няма да се намери по-често използвано словосъчетание в уводни статии, в доклади и изказвания по конгреси и пленуми от рода на тези: „за благото на нашето Отечество Народна република България“, „за напредъка на милата ни Родина“, „за честта и славата на нова, демократична, свободна и независима България“ и т.н и т.н.“²⁵

Особено трагична е историята с насаждането на македонско национално съзнание сред населението на Пиринския край. Македонизацията започва още в края на 1944 г. със заклеяване на традиционния „великобългарски шовинизъм“. Административното налагане на македонско съзнание се активизира след X пленум на

²⁴ Огнянов, Л. Всевластен комунистически лидер. Вълко Червенков В. – Български държавници, С., 2009 г., с. 121.

²⁵ Митев, Тр. Българска политическа дефектология. С., 2011, с. 240.

ЦК на БКП, който предоставя на Пиринския край „културна автономия“ и лансира „множество мероприятия“ по прилагането ѝ. Най-важното сред тях е проведеното в края на 1946 г. преброяване на населението. За първи път у нас се „установява“ значителен процент „македонци по народност“: 169 544 души. Според тази формула те формират мнозинството в Горноджумайска област (по-късно Благоевградски окръг) – 160 641 или 63,6 % от общото ѝ население²⁶. В навечерието на преброяването кметовете от петте околии на областта получават телеграми от партийните ръководства, настояващи цялото население да бъде записано като македонско. Изключение се предвижда само за: „евреите, циганите, турците и българите, дошли от пределите на България. Българомохамеданите да се пишат по народност „македонци“ без разлика дали са отсам, или оттатък Места.“²⁷

Околийският секретар на Петрич свидетелства: „При преброяването ние извършихме натиск. Областният комитет ни определи да има в нашата околия 60–70 процента македонци. Ние позасилихме работата и получихме 90 процента македонци.“²⁸ Други решения в тази посока са: откриване на македонски книжарници, на Македонски народен театър и подвижно македонско кино, институциите са задължително абонирани за македонски вестници, а през учебната 1947–1948 г. в училищата на областта е въведено изучаване на македонски език и история. Тези прояви са безпрецедентен случай в историята на човечеството: една суверенна държава принуждава с терор и насилие голяма част от своето население да се причисли към една току-що измислена нация. Жителите на Пиринския край, макар да са с българско национално самосъзнание, са принуждавани от комунистическата власт да се определят като македонци. Принципът е бил: „Не се ли отречеш, че си българин – обявяват те за враг на България.“²⁹ И единствено конфликтът между Сталин и Тито през 1948 г. спира дебългаризацията на Пиринския край.

Екстремността на цялата тази историческа ситуация показва, че установяването на социализма в България в периода 1944–1953 г. е свързано не само с остра класова борба, но и с преоценка на традицията, и най-вече на патриотизма. В тези години идеалът, наречен отечество, бива обезценен (макар и за кратко), а понятието родина се превръща в отживелица. Интернационализацията и съветизацията, особено в духовната сфера, довеждат до трансформации на националната самоличност, до систематичното изкореняване на националните традиции, символи и фалшифициране на историята. Всичко това – подчинено на налагането на така наречена „съветизация“ и премахване на чувството за дълг към родината. По този начин върховенството на националните интереси, на които се крепи в последна сметка благоденствието на държавата, бе изместено от верността към Българската комунистическа партия, обявена за гражданска добродетел.

Втората фаза в еволюцията на разбирането на националната доктрина до 1989 г. е свързана с управлението на Тодор Живков (1956–1989). При него наблюдаваме

²⁶ Маринов, Чавдар. От „интернационализъм“ към национализъм. В – История на Народна република България, С., 2009, с. 487.

²⁷ ЦДА, ф. 1 Б, оп. 13, а.е.112, л.26.

²⁸ Ангелов, Веселин. Хроника на едно национално предателство. Бл. 1999, с. 134.

²⁹ Цанев, Стефан. Български хроники. С., 2009, т. 4, с. 136.

завръщане към традиционните родолюбиви схващания и стратегии. Без да се игнорира идеологическият ореол за „светлото комунистическо бъдеще“, все повече България и българското се извеждат и предпоставят като свърхценности. Практически те прояви на тази тенденция се изразяват в следните факти: в началото на 60-те години са подменени „македонските“ паспорти на българите в Пиринския край; освободени са от лагерите осъдени хора заради съпротивата, която оказват на насилствената „македонизация“.

Паралелно с това обаче тази нова версия на патриотизма е достатъчно добре управлявана, дирижирана и в известен смисъл „казионна“. Какви са резервите по отношение на същността на това четене на родолюбието.³⁰

(1) Мащабите на патриотичната дейност стриктно се контролират от страна на ЦК на БКП. За целта е разработена например специална брошура „Македонският въпрос“, която се разглежда като главна методическа рамка, в чиито граници би трябвало да се движи творческата мисъл в хода на изследователските усилия, свързани с изясняването на националната проблематика.

(2) На множество срещи устно (а и в печатна форма) главният вдъхновител на този род патриотизъм – Тодор Живков, категорично повтаря една и съща теза: българската политика по националния (включително и по македонския въпрос), все пак „не бива да създава излишни затруднения на Москва за провеждането на съветската политика на Балканите и особено по отношение на Югославия.“

(3) При цялата демонстрация на стремеж към свободомислие, еднопартийната комунистическа власт много внимателно следи през времето след 1963 г. да не би „патриотичните увлечения“ да прераснат в някакви вариации и на реален, практически „националистически уклон“. (Национализмът в онези условия се схваща предимно като „шовинизъм“, а не като „любов към нацията“, какъвто е неговият истински смисъл.) Особено внимателно се наблюдават изказвания с антисъветска насоченост, предвид грамадата от грешки, допуснати от официалните власти в Москва, по отношение на българската национална кауза. Както до 1917 година, така също и след това.

(4) „Казиионността на патриотичната политика, прокаравана от Тодор Живков, се потвърждава и от обстоятелството, че тя се разглежда главно като средство за разширяване на социалната база на БКП при условията на непрекъснато задълбочаваща се криза във властта при еднопартийните политически системи в Източна Европа. Както и за стабилизиране личните позиции на самия Живков, начело на БКП, при съществуващата борба за надмощия между различните групировки вътре в редовете на партията.“

В началото на седемдесетте години на XX век се появява „политическият феномен“ Людмила Живкова. Тя ускорява „реанимацията“ на българската национална идея и историческа памет. При нея възкръсват автентичният патриотизъм и горещото родолюбие. Свидетелство за това е промяната на политиката по македонския въпрос, мащабната програма за честването на 1300 години от създаването на българската държава, респектиращият брой паметници, осеяли страната: мемориални-

³⁰ Митев, Трендафил. Българска политическа дефектология. С., 2011., с. 246 и сл.

ят комплекс „Създатели на българската държава“ в Шумен, мемориалът „Хан Аспарух“ в Добрич, мемориалът на цар Самуил край Петрич, Пантеонът на възрожденците в Котел, Народният дворец на културата. В края на 70-те и началото на 80-те години национално-историческата тема става водеща в културната сфера: празнуването на 100-годишнината от Съединението, на 75 години от Балканската война, 110 години от Освобождението на България, 100 г. от откриването на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, програмата за общонационалното честване на 1100 г. от Преславския събор, международният симпозиум „Българският кръстопът на цивилизации“ и т.н. Впечатляващи са юбилейните филмови исторически суперпродукции: „Хан Аспарух“, „Капитан Петко войвода“, „Записки по българските въстания“, „Денят на владетелите“, „Ударът“. Със серия от публични прояви се припомня на света, че сме носители на древно и богато културно-историческо наследство. Множество ценни за националната ни история колекции като Тракийското златно съкровище, изложбата на българските икони, изложбата на българската средновековна живопис и ръкописи са показани в различни страни по света. Тези прояви се осмислят като преоткриване на духовния гений на българина и се посрещат с възхищение от чужденците. *„Такава юбилейна формула интегрира множеството дискурси по българското минало в обща, единна настояща реторическа идентичност, пренасяща участника в Голямото тържество в насочено конструирана трансцендентност на българското „минало – настояще – бъдеще“³¹.*

В хода на „перестройката“ (1987–1989) обаче тези тенденции се дезинтегрират, налаганите родолюбиви висши идеи и ценности губят своята сакралност, а интелигенцията ни все по-често демонстрира своя конформизъм и лакейщина. Ето защо при промените след 1989 г., отродителните тежнения са ловко и умело използвани от стратегите на неолибералния модел. Още от началото на прехода наблюдаваме връщане към антипатриотизма, превърнал се в знаме на дебългаризацията. Защото, както сочат изследователите, ако интернационализацията се извършва с идеята за налагане на хомогенен политически строй, то глобализацията е процес, в който транснационалните корпорации и класата на едрия капитал имат доминиращо място. Тоест основната разлика между интернационализацията и глобализацията е, че при първата срещаме стремеж към налагане на политическа доминация, последвана от икономическа, докато при глобализацията е налице тъкмо обратен процес – налагане на икономическа власт, а оттук и на еднаква политическата система.

5. Отродяването в посттоталитарното общество

Краят на българския XX век, освен с реставрацията на капиталистическото общество, е свързан с още два фундаментални процеса: игнорирането на патриотизма като добродетел и провала на новия политически елит.

³¹ Еленков, Иван. „Хуманно-класовият“, втори „Златен век“. В: История на Народна република България. Под общата редакция на Ивайло Знеполски. С., 2009, с. 554.

Още първите години след „голямата промяна“ беше подложена на сериозна ерозия отечествената идея или по-скоро идеята за единството на отечеството. Вместо да завладее ума и сърцата на българите, тя бе обект на тържествуващ и всевластен нихилизъм. Обезличаването на националните идеали и потискането на националното съзнание са основни и болезнени проблеми в българската действителност от края на XX и началото на XXI век. Предпоставката за „изтриването“ на българщината от душевността на българина, в значителна степен се криеше в поредицата от митове, които се създадоха през 90-те години на XX век, имащи за цел да подменят промяната. Главните им посоки на въздействие се свеждаха до: възход на демокрацията, която обещавахе едва ли вселенско щастие на българите; доминация на идеята за човечеството, изкоренило нациите; манипулацията на интелигенцията от домогванята на постмодернизма; както и мита за неравенството като връх на цивилизацията.

Най-болезненият проблем, засягащ кризата на националното ни самосъзнание, е въпросът защо у нас отечеството се превърна в остаряла, забравена дума, в един едва ли не анахронизъм, а родолюбие в грях. Странно звучи, но е факт: през прехода се разби и разми националната идея. А нейното съдържание може да бъде само активното съзнание за етническа принадлежност, отстояване на националната независимост и свързаното с това степенуване на ценностите в живота. Ние все по-рядко осъзнаваме единството си като нация, все по-трудно мислим, че не сме само заселници на определена територия, а потомци на хора, които са имали идеали и са пожертввали живота си за отечеството. Причините за това са: (1) възпитание в интернационализъм, а не в патриотизъм; (2) откъсване от земята и рода; (3) българинът все по-малко чете и се интересува за миналото си; (4) медийната пропаганда – например филма на Канна Рачева по БТВ за турските терористи от 1986 година.

Съвременните политици и дипломати не обичат твърде много думи и понятия като „национални интереси“, „отечество“, „патриотизъм“. Патриотизмът е най-вече обич към родното място, готовност да пожертваш нещо от себе си за отечеството. Нещата не са чак толкова сложни: ако хората, живеещи в една държава, не обичат своя дом, език, семейство, традиции и обичаи, ако те не искат да се жертват за родината си, то тя би се разпаднала рано или късно. Най-просто речено – в усещането за родолюбие е закодирано понятието дълг. Това, заради което Васил Левски, Христо Ботев, Стефан Стамболов, Георги Бенковски, Васил Петлешков и стотици български патриоти са отишли на бесилото или са били застреляни. За разлика от днес, когато да говориш за българското не е на мода. *„Днес трябва да обичаме Америка, Европейския съюз, Бритни Спийърс, Шрьодер, НАТО, Стийв Остин – Ледения. По-бързо да забравим Апостола Левски и Капитан Петко войвода, да не се захласваме по онази приказна снага на Родопска планина, да оглушим за извивките на вечните народни песни“*³².

В началото на XXI век все по-осезателна става нуждата от ясно формулиране на българския национален идеал. Идеал, който да отговаря на националните ни възжелания, но и да бъде реалистичен и толерантен към останалите народи и истори-

³² Петев, Николай. Не ме ли помниш, С., 2011 г., с. 155 – 156.

ческата правда. Неговата крайна цел би трябвало да бъде съграждане на мирна, силна, независима и благоденстваща България!

Липсата на национален идеал определя и факта, че ние не можем конкретно да посочим своите национални интереси. Вина за това носи и нашата непоследователна и „смирена“ външна политика, която обикновено е без достатъчно категорично открити становища. За съжаление такава е и вътрешната. Нито едно от правителствата на прехода не е посочило конкретно кои са приоритетите на България в областта на леката промишленост, селското стопанство, екологията, търговията, туризма, както и в специализираната индустрия като електрониката и информационните технологии. Още по-неясен е въпросът какви ще бъдат инвестициите в духовната сфера: наука, образование, художествено творчество. От не по-малко значение е и обстоятелството, че вън от обхвата на сегашната национална доктрина стоят въпросите ни за възпитанието на национално чувство и опазването на националния дух и традиции.

За разлика от останалите балкански народи то е под въпрос, а националното ни достойнство е доста приглушено. Ако някъде то се проявява, винаги е „под сурдинка“, негласно някак: *„Националното самочувствие за колкото време сме си го разрушавали, за толкова ще трябва да се възстанови. Трябва новите поколения, които сега се раждат, да минат през едно истинско училище, каквото беше преди 1945 г. Там имаше национални олтари в училищата, имаше ги всички мустакати войводи, всички възрожденци бяха там, за да може да се възпита национално самочувствие и да напишем една национална история. Та който я прочете, да се гордее. Че Кракра Пернишки са го обсаждали десет пъти, обаче устоял и си остава Кракра Пернишки. С това да се гордеем. Или за Левски да пишат не 22 реда само, а да пишат поне 20 страници. Това е човек със световна цена. Такъв човек в света няма!“*³³. Все пак – националното самочувствие е първото условие за оцеляване и особено за оцеляване в мир, когато действат тихите, но коварни асимилационни механизми и съблазни.

Така ние отново се озовахме на „опашката на Европа“. Защото разколебаването на националното самосъзнание провокира в европейския свят обратния процес: препотвърждаване на неговата същност и утвърждаване на нов, модерен вариант на националната идентичност. Същността ѝ е свързана с отричането на мултикултурността, космополитизма и налагането на родолюбие като национална доктрина: „В Европа все по-често така нар. „национален интерес“ изправя глава и изненадващо „недемократично“ застава срещу правилата на обезличаващата общоевропейска толерантност, мултирелигиозност, мултикултурност, включително и срещу отказа от стопански протекционизъм. И дръзналите да се опълчат не са никакви периферни държави и нации, а централни и възлови – Франция и Чехия, Швейцария и Холандия, Белгия и Италия, Гърция и Турция. В края на тези две десетилетия глобализацията на практика прави изненадващо рязък и стряскащ за мнозина радикален завои назад – (1) назад към националната идентичност и самосъхраняване сред морето на космополитизма; (2) назад към откровените прояви на патриотизъм въпреки

³³ Гашчилов, Иван, Гласът на Николай Хайтов, Пловдив, 2004 г., с. 298.

наложените правила за свърхтолерантност към всякакви пришествици; (3) назад дори към национализма като една ясно политизирана и криеща рискове от екстремизъм форма на патриотизъм. Така или иначе вече се разбира, че национализмът в Европа не само че не отмира, а обратно – постоянно набира скорост³⁴.

Напук на всички глобалистични прогнози в началото на XXI век се оказва, че родолюбието и патриотизмът са не по-малко значими, отколкото са били винаги. Защото, когато съществува опасност от разпадане на националната самобитност, те стават още по-необходими и потребни. Неслучайно в Западна Европа и САЩ на тях гледат с повишено внимание. Докато в България различни „явни“ и „тайни“ глобалисти ни уверяват, че родината на човека е там, където му е добре. Независимо от лъжите и скудоумието на множество платени дезинформатори, в Европа не искат хора без корени и не уважават човека, който няма историческа памет. Нека да си припомним думите на Мишле, че държава Европа няма и няма и да има за в бъдеще.

Наивност е обаче да смятаме, че има сила, която да се противопостави на стремителното уеднаквяване на света, на глобализацията и пазарния фундаментализъм, както го определи Сорос. Днес между 1500 и 1800 милиона долара се въртят денонощно, а XXI век обещава да бъде много по-динамичен от миналия. Глобализираната икономика кара все повече държавите да се съобразяват с нарастващите външни фактори и зависимости. Невъзможно и абсурдно е затварянето в националните лозунги, адаптирането към транснационалните процеси ще ни бъде наложено – със и или без нашето съгласие. Целият въпрос е в каква степен различните държави са уязвими, докъде се простират техните съпротивителни сили и каква е цената, която ние конкретно трябва да платим. В никакъв случай въпросът за националната самобитност не бива да се свежда до някакъв духовен херметизъм или пък се преражда в културен сепаратизъм. Та нали още Христо Ботев акцентира в своята публицистика върху връзките и взаимозависимостта на българските обществени проблеми с цялостното европейско развитие. Чисто и просто интеграцията си има своите здравословни граници; тя е преди всичко взаимодействие, а не претопяване.

Оттук и проблемът за новите форми на патриотизма и родолюбието в новата историческа ситуация. Какви ще бъдат те е въпрос на бъдещето. Но едно е ясно – днес можем да мислим българската самобитност единствено в условията на широки граници – политически, икономически и културни. Тази визия е следствие от промяната на формулата на националната държава през втората половина на XX век. България, както и останалите държави губят характеристиките, които са имали в индустриалното време. Знакът на епохата – глобализацията, превръща националната държава в широко пространство, имащо нови отговорности и нови предизвикателства за защита на поминъка и за опазването на националната култура.

За изчерпването на родолюбието като национална ценност „допринасят“ и дефицитът на идеали и доминирането на партийността над държавността сред управляващата върхушка. За 23 години тя успя да смаже всички опити за налагане на патриотизма като национална доктрина.

³⁴ Мирчев, Михаил. Социална динамика и цивилизационно разслояване, С., 2010, с. 47.

Успоредно с материалната и икономическата нищета, през 90-те години на XX век са налице трагични резултати в управленската политика на страната. Имаме недвусмислен провал на българския политически елит. Относително добрите постижения от 2001 г. до началото на световната икономическа криза (2008) не компенсират разрухата през последното десетилетие на миналия век. Според официалните статистики на ЦРУ, България е на осмо място по смъртност в света. Афганистан, разкъсан от войни от десетилетия, е на седмо място, Сомалия е девета. Страните в топ 7 са преминали през продължителни въоръжени конфликти, глад, геноцид, апартейд и ядрени катастрофи. Българите са преминали през 23 години на преход към демокрация. В момента България е на последно място в Европа (61-о) по степен на задоволяване на основни социално-икономически потребности – една основна причина за масовите демонстрации през 2013, които все още водят десетки хиляди души на антиправителствени протести ежедневно: от демократичните промени през 1989 г. животът в България не е спирал да бъде неестествено труден.

Колкото и странно да звучи, през годините на прехода към демократично общество и пазарно стопанство ние по-скоро се отдалечихме от Европа като икономика, бит и култура. Няма какво да се лъжем: тепърва ще започне европеизирането на България. Това, че сме членки на ЕС, все още нищо не означава. Ние не сме европейска страна нито по бит, нито по жизнен стандарт, нито по производителност на труда. Нашето изоставане от Западна Европа е с десетилетия. И ако в началото на 90-те години на XX век прогнозите за пълна евроинтеграция бяха оптимистични, с течение на годините те ставаха все по-мрачни. Разрухата на селското стопанство, парализата на икономиката, драмите в бита на народа в редица отношения ни отдалечиха от Европа. Рефренът „Четиридесет и пет години стигат, времето е наше“, който звучеше по улици и площади в зората на демокрацията, неусетно се замени с изрече „Е, няма такава държава!“ В общи линии, това беше един емоционален, страстен, идеологически обогарен, но като цяло непремислен преход. Като резултат на това: започването на празно място след всяка „голяма промяна“, ускоряването на разрушителната стихия и самоизяждането у българите, които след като унищожат създаденото, обикновено не знаят какво и как да изградят.

Основна причина за това е алчността и безотговорността на новия български политически елит – и синия, и червения³⁵. Нека да си припомним какво стана през 1991 и 1997 г., когато в България се осъществи подчертано десен прокапиталистически завои. През 1991 г. Филип Димитров на практика ликвидира българското селско стопанство – напоителни съоръжения и селскостопанска техника, сграден фонд, огромни ферми за животни бяха унищожени и загубите са за милиарди долари. Шест години по-късно се извърши и деиндустриализация на страната, унищожаване и разграбване на промишленото ѝ богатство. Собственост за над 30 млрд. бе раздадена на десетина пъти по-ниска цена на малка група хора, които вместо да я направят ефективна, я ликвидираха, разграбиха и препродадоха.

Как и защо се стигна до тук?

³⁵ Виж по-подробно: Пачкова, Петя. Елитът на прехода. С., 2003, с. 236-237.

В сравнение със строителите на следосвободенска България, за които интересите и престижът на собствената държава е въпрос на дълг и политическа норма, голяма част от съвременните ни управници констатираят значителен дефицит на държавничество. Грубо казано: немалка част от българската политическа върхушка служи не на българския народ, а на чужди интереси – като или продава неизгодно ключови сфери на обществото и икономиката, или направо ги унищожава под чужда диктовка, алчност, слабоумие, криворазбран интегритет. Съпоставителен прочит на ценностите и приоритетите на политическата генерация от края на XIX и края на XX век прави Георги Янков в студията си „Проблемът за държавността след Освобождението на България (1878) и в началото на XXI век“³⁶. Авторът установява наличието на ясно обособени противоположни тенденции и антиподи:

1. През първите две десетилетия след Освобождението доминира историческият оптимизъм и патриотизъм, докато през първите две десетилетия след 1989 г. доминираща тенденция е песимизмът (според социологическите изследвания българите са най-песимистичната нация в ЕС), nihilизмът и дори националният мазохизъм (самообругаване на българското).

2. През първите две десетилетия след Освобождението е налице демографски бум. Български студенти учат в руски и западни университети, но се връщат в родината. Докато през изминалите близо две десетилетия след 1989 година е налице демографски колапс. През 1990 г. населението на България е било 8 669 269, а през 2007 г. е 7 640 240 (според данни на отдел „Статистика на населението“ на НСИ). Едва през последните години се забелязват слаби индикации за бавно излизане от демографската криза. През 2007 г. са се родили 75 349 деца, в сравнение с предходната година броят им се е увеличил с 1371. Според различни изчисления страната е напусната от над един милион души. При това е налице масово изтичане на умове (както находчиво отбелязва проф. Георги Марков – „всеки има мозък, но не всеки има ум“), богатите нации стават все по-богати и за сметка на подготвени у нас специалисти. Ако българите не бъдат мнозинство в своята страна, тя няма да бъде българска! (През 2050 г. статистическите данни на ООН предвиждат населението у нас да се сведе до 5, 67 милиона души, след това на Чехия, Унгария, Австрия – б.м., И. Х.).

3. Още в първите години след Освобождението е ликвидирано разбойничеството на турски чети в Североизточна България (главно в Делиормана), което според тронното слово на Александър II през 1880 г. – „взема обезпокоителни размери за ония места“. А според телеграмата на кмета на Ески Джумая до председателя на камарата: „Разбойничеството взема характер на въстание“. На 26 април 1880 г. НС дава „извънредни пълномощия“ на военния министър Ернрот, който по оценка на С. Радев „изпълни своята мисия с голяма вещина... не се мина дълго, и разбойничеството биде потушено“. Докато през първите две десетилетия след 1989 г. е налице обезпокоителна тенденция към криминализация и делегитимация на държавата, включително връзки на политици със субекти от сенчестия бизнес.

4. През първите десетилетия след Освобождението страната се изгражда и развива с бързи темпове. Само в рамките на първото поколение българи след Осво-

³⁶ Янков, Георги. Политологични анализи, С., 2010, с. 38-39.

бождението е постигнат „неимоверен напредък и успех в много отношения; надминали сме някои наши съседи, които са заживели свободно с половин век по-рано от нас“. Докато след 1989 г. страната преживява ужасен преход на разпад (разрушено бе земеделието, голяма част от индустрията, настъпи културна и морална дезориентация), страната преживя рязък и тежък икономически упадък. Градивните и съзидателните процеси са частични и само в определени области и браншове, и то главно през последните десетина години. Вместо призвани политици и държавници на политическата сцена излязоха главно политикани, които по израз на Вебер живеят от политика, а не за политика. Процесите на разпад на държавността са пропорционални на степента на дефицита на държавническо съзнание. Изключенията в това отношение са рядкост.

В заключение Георги Янков подчертава, че подобни дефицити се наблюдават и в други източноевропейски страни, но в много по-малка степен: „Дори един от открояващите се съвременни източноевропейски държавници проф. Вацлав Клаус, президент на Чехия и доктор хонорис кауза на УНСС, с горчивина заявява: „Чехите нямат достатъчно силно чувство за своята национална идентичност и затова се самоподценяват, сервилничат пред всеки по-силен съюзник“.

През 90-те години на XX век е налице провал на новия български политически елит. Той загубва историческата инициатива, получена вследствие на промяната на 10 ноември 1989 г. Освен обективни фактори като инерционност и консервативност на социалната система, сила на държавната бюрокрация, въздействие на представения в Международния валутен фонд чужд капитал, не по-малко значение за това имат и няколко субективни, национално „оцветени“, причини. В студията си „Същност на социалната промяна в България след 10.11.1989 г.“³⁷ Георги Найденов ги характеризира така:

- Неумението на новия политически елит да взема верни стратегически решения, да подчинява краткосрочните на дългосрочните си интереси. От гледна точка на стратегическите си интереси новият политически елит би трябвало да приведе бърза приватизация и да осигури доминация на акционерния капитал над държавния, защото именно това ще доведе до постепенно активизиране на стопанската дейност, ще започне подемот и излизането от кризата. Превес вземат обаче краткосрочните интереси: забавяне на приватизацията, което е в услуга на управлението на всяко едно правителство, чийто естествен стремеж е да кара каруцата на властта с колкото се може по-малко „друсане“.
- Конфронтационният характер, който новият елит придава на отношенията си със стария. В условията на такава значима социална промяна като нашата големите и съдбоносни задачи могат да бъдат решени или ако контраелиът е достатъчно силен и тотално измести стария елит от всички лостове на властта и го лиши от всякакви властови ресурси, или ако старият и новият елит, без да изоставят конкуренцията си, действат едновременно за решаване на големите обществено-значими проблеми. Решението, което взема поли-

³⁷ В – Найденов, Георги, Ралица, Велева. Публична власт и политика. С., 2011, с. 184-188.

тическият елит на СДС, е борба за пълно изместване на стария политически елит от всички негови зони на влияние, борба за тотална хегемония във всички сфери на социалния живот и потискане на всички други центрове на власт. Това решение се оказва погрешно. То довежда до блокиране на реформата, тъй като елитът на БСП е с със значително присъствие в политическото и икономическото пространство на България.

- Начинът на мислене на икономическите експерти. След изборите за Велико народно събрание, когато те практически заемат ръководни постове в икономиката, се оказва, че възможностите им са били да критикуват, а не да реализират своя програма за изход от кризата. Вместо да започнат приватизация, когато икономиката ни е в сравнително добро състояние и безработицата е ниска, те започват по административен път да я „свиват“ и „охлаждат“. Ако е започната незабавна приватизация, „свиването“ на икономиката би било естествен процес. При изострена конкуренция биха оцелели най-добрите предприятия, а освобождаващата се работна сила ще бъде поглъщана от нововъзникналите производства. Част от този процес е провеждането от Иван Костов през 1997–2001 г. на една откровено грабителска приватизация. При нея от около 30 млрд. долара материални активи в държавната каса влизат едва 2 млрд. долара. Това окончателно компрометира новия политически елит.
- От същностно значение е социалната аморалност на политическата върхушка. В началото на 1990 г. новият политически елит издига лозунга за търсене на отговорност от виновниците за националната катастрофа. Оказва се обаче, че лозунгът е бил само хвърляне на прах в очите. В практическата си дейност новият елит се присъединява към лансираната от стария елит идеология за общата вина. И БСП, и СДС бързат да обявят, че държавата е банкрутирала, че целият народ е виновен за банкрута и следователно всички трябва да „затегнем коланите“, „да търпим лишения“ и пр., за да извадим страната от кризата. Много скоро става ясно, че управляващата класа изобщо няма намерения да търпи лишения, че лишенията и затягането на коланите са предназначени за българското гражданство. Чрез „либерализация“ на цените, притежавайки монопола над ресурсите, управляващата класа за два месеца увеличава четирикратно цените на стоките и услугите и обезценява спестяванията на българското гражданство. Това е висша форма на социална аморалност, тъй като българското гражданство не носи никаква отговорност за банкрута. Основната маса от българския народ в качеството си на наемен работник продава работната си сила на управляващата класа и предоставя на нея правото и задължението да организира производствения процес, да използва работната му сила по най-ефективен начин. За ефективността на общественото производство българското гражданство не носи никаква отговорност. Отговорността е изцяло на съвкупния капиталист – управляващата класа, номенклатурата на българската комунистическа партия.

Арнълд Тойнби във фундаменталния си труд „Изследване на историята“ формулира т. н. „Теория на предизвикателствата“. Според нея историческите обстоятелс-

тва отправят към човешките общности едно или друго предизвикателство, което ги поставя на изпитание. Главният проблем на „предизвиканите“ е в характера и ценностите на елитите. Ако те разберат посоката на предизвикателствата и организират обществото за отпор, тогава то има перспектива. Ако не – следва потъване в аналите на историята. В новата 130-годишна история на България българите са отстоявали на предизвикателствата, докато, за жалост, елитите им са ги предавали. В момента нихилизмът и сребролюбие на българския политически елит, склонността му да подменя обществените интереси с лични и корпоративни, е най-страшното предизвикателство, пред което стоим. Защото поставя под съмнение бъдещето на българската народност през XXI век. И защото бъдещето ни е заложено именно в съхраняването на нашата духовна самоличност в глобалния свят, във възкръсването на попарената обич към отечеството.

Националната идея е велика идея! В глобалното общество тя е единствената жизнена идея, която сродява гражданите в една страна и ги превръща в общност. Това означава най-вече отговорност на нацията пред себе си. Чрез инструментите на държавата и в сътрудничество със света, българската нация да може да устройва своята територия, да твори и пресъздава своя социален и граждански ред. Тази велика национална идея движи правителствата на Великобритания, Германия, Франция, Испания. Тя е основен елемент и от нашата идентичност, синтез на социалност и национална принадлежност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Еволюцията на българското национално самосъзнание се характеризира с няколко възлови момента. На първо място това е устойчивостта на възрожденския национален стереотип, който стои в основата на формирането на българската нация и идентичност. Той се характеризира с: консерватизъм, природосъобразност, демократизъм и свободолюбие, умерена религиозност и най-вече с патриотизъм. Българинът през Възраждането вижда личността като „инструмент“ за служене на надличностни ценности – България, Нацията, Родината. За нашето Възраждане не човекът, а народът е върховен идеал. На него подчиняват личностния си патос всички възрожденски дейци. В писмото си до своите близки Ботев казва: „Ако умра, то знай, че после отечеството си съм обичал най-много тебе, затова гледай Иванка и помни любящия те Христа“. Именно формулата „ПОСЛЕ ОТЕЧЕСТВОТО“ определя основните тенденции на нашето Възраждане, и на следосвобожденската епоха, развиващи се в подчертано патриотично-етноцентричен контекст.

Тази тенденция продължава до 20-те години на XX век, когато започна гражданското противопоставяне в българското общество, незаглъхнало и до ден днешен. Това е първият сериозен пробив в националното ни самосъзнание, създаващ братоубийствения синдром в българския национален характер. Доказателство за това са погромът на Септемврийското въстание, атентатът в църквата „Св. Неделя“ и отмъщението на властта. Дори те да бъдат заличени от историята, комплексите, съз-

дадени от тях, трудно ще бъдат изтрети. Фатално е разрушено националното единство на българския народ, до степен на физическа и психологическа непоносимост.

През втората половина на XX век дефектите в националния стереотип се разгръщат в две посоки. Първо - до 1989 г. родолюбието като основополагаща ценност в българското национално самосъзнание е изместено от възпитание в интернационализъм и преданост към идеите на „социализма“, а към края на XX век – след „голямата промяна“, отродяването и обезбългаряването стават водещи тенденции в нашето общество. Ярък пример за това е продължаващата и нестихваща емиграция, която си е раг excellence опит за национално самоубийство. За първи път в родната ни история и народността ни битие значителна част от нацията масово напуска и бяга от границите на България!

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ангелов, В., Хроника на едно национално предателство. Бл., 1999.
2. Ангелов, Д., Генезис и формиране на българската нация. С., 1972.
3. Ботев, Хр., Събрани съчинения. С., 1979.
4. Генчев, Н., Социално-психологически типове в българската история. С., 2011.
5. Генчев, Н., Българско възраждане, С., 1988 г.
6. Георгиев, Н., Нова книга за българския народ. С., 1991.
7. Даскалов, Д., Политическите убийства в новата история на България. С., 1998.
8. Драганов, М., Народопсихология на българите. С., 1984.
9. Жечев, Т., Българският Великден. С., 1992 г.
10. Игов, Св., Кратка история на българската литература. С., 1996.
11. Каранфилов, Е., Българи. Избрани произведения в три тома. С., 1985.
12. Митев, Тр., Българска политическа дефектология. С., 2011.
13. Мирчев, М., Социална динамика и цивилизационно разслояване, С., 2010.
14. Найденов, Г., Р. Велева, Политическа власт и политика. С., 2011.
15. Панайотов, Ф., Без недомлъвки. С., 2011.
16. Радев, С., Строителите на съвременна България. С., 1990.
17. Семов, М., Българинът – познат и непознат, С., 1987.
18. Семов, М., Душевност и оцеляване. С., 1982.
19. Хаджийски, Ив., Избрани произведения. Т.1-2, С., 1974.
20. Хайтов, Н., „Дневник“, Книга 6, С., 1997 г.
21. Цанев, Ст., Български хроники. т. 3, С., 2010.
22. Шишманов, Ив. Избрани съчинения. С., 1965.
23. Янев, С., Български характери. С., 1987.
24. Янков, Г., Политологични анализи, С., 2010.

**КРИЗИ И ТРАНСФОРМАЦИИ
В БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНО САМОСЪЗНАНИЕ****Резюме:**

В студията се разглеждат кризите, измененията и трансформациите на българското национално самосъзнание, четени през призмата на основните етапи от развитието на политическите системи в България. Акцентът в изследването е съсредоточен върху критичния анализ на еволюцията и изчерпването на патриотизма като една от най-старите и значими постижения на човешката цивилизация. Основните елементи на разработвания изследователски проблем са: прогресивното изтощаване на националната енергия; перманентно противопоставяне на всички равнища: политическо, социално, етническо, икономическо; превръщането на обезбългаряването в негласна държавна политика; манипулациите в духовната сфера. Концепцията на студията се основава на два подхода – политологическия и културно-историческия, а базисните методи са: причинно-следственият и сравнителният анализ.

Ключови думи: национален характер и самосъзнание, патриотизъм, политическа история на България, държава, стопанско развитие.

JEL: L38, L82.

**CRISIS AND TRANSFORMATIONS
IN THE BULGARIAN NATIONAL CONSCIOUSNESS****Abstract:**

The study treats crisis, changes and transformations of the Bulgarian national consciousness, inspected through the prism of the essential stages of the political systems' development in Bulgaria. The accent in the research is focused on the critical analysis of the evolution and exhausting of the patriotism, one of the oldest and significant achievement of the human civilization. The essential elements of the treated research problem are following: the progressive exhaustion of national energy; the permanent antagonism at each level: political, social, ethnic, economical; the transformation of the lack of a national identity on a tacit state policy; manipulation at the spiritual sphere. The study's conception is based on two approaches – the political scientific and the cultural-historical, and the basic models are: the causal-consecutive and the comparative analysis.

Key words: national character and consciousness, patriotism, Bulgarian political history, state, economic development.

JEL: L38, L82.